सामुदायिक वनका २५ वर्षः प्राप्त गरेका सफलता र अनुभवहरू

चिन्तामणि ढु□ल

भूमिका

२०४६ सालमा निर्मित वन विकास गुरुयोजनाले नेपाल अधिराज्यको कूल वन क्षेत्रको ६१ प्रतिशत भाग स्थानीय स्तरका जनसमुदायलाई उपभोक्ता समूह मार्फत हस्तान्तरण गर्न सकिने तथ्यलाई निर्दिष्ट गरे पछि निर्मित वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१ ले व्यवस्था गरे अनुसार हालसम्म १४,३०० भन्दा बढी सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई हस्तान्तरण भैसकेका छन् । यो अङ्क करिब २०.३ प्रतिशत हुन आउँछ । नेपालमा सुरु भएको सामुदायिक वन विकासको कार्यक्रमले राष्ट्रिय जनजीवनका अतिरिक्त अन्तर्राष्ट्रिय जगतमासमेत ठूलै हलचल पैदा गरेको छ । यसको कारण नेपाललाई पहिलो पटक अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चहरूमा आफ्नो सफलताको कथा सुनाउने अवसर प्राप्त भएको छ ।

यसरी देशभित्रै उल्लेख्य रुपमा सफल रहेको र देश बाहिरबाट समेत सफलताको सूचकको रुपमा हेरिएको कुरालाई बिर्सेर २/४ वटा सामुदायिक वनका असफलतालाई औल्याई सरकार अहिले तराईमा सामुदायिक वन असफल भयो भन्दै हल्ला मच्चाइरहेको छ । के सामुदायिक वन वास्तवमै असफल भएको हो त ? यसै सन्दर्भमा सामुदायिक वनका सवल र दुर्वल पक्षहरूलाई समेटेर यो लेख तयार गरिएको छ ।

सामुदायिक वनका सवल पक्षहरू

सामुदायिक वनको दुई दशक बढीको इतिहासमा वातावरणीय एवं सामाजिक आर्थिक क्षेत्रमा प्राप्त भएका उपलब्धिहरूलाई नियाल्दा वास्तवमै सामुदायिक वन नेपालको ग्रामीण जनजिवनको एक अभिन्न अङ्ग भएको छ । जनताको प्रत्यक्ष नियन्त्रणमा वन व्यवस्थापन सुरु भए पछि उजाड भइसकेका वन क्षेत्रहरू हराभरा भएका हुन् भने घाँस, डालेघाँस, सोत्तर, काठ, दाउरा लगायतका वन पैदावारहरूको उपलब्धता सहज भएको छ । वन अतिक्रमण, फडानी, वन पैदावरको चोरी निकासी, वन्यजन्तुको चोरी निकासी नियन्त्रण भएको छ र जैविक विविधता संरक्षणमा सकारात्मक प्रभाव देखिएको छ । स्थानीय तहमा सडक, पुल, कल्भर्ट, विद्यालय, स्वास्थ चौकी निर्माणका साथै ग्रामीण विद्युतीकरण लगायतका विकासका पूर्वाधार निर्माण गर्ने कार्यमा पनि सामुदायिक वनहरूले प्रत्यक्ष टेवा पुऱ्याइरहेका छन् । सामुदायिक वन प्रक्रियाको सबैभन्दा ठूलो र सकारात्मक प्रभाव सामाजिक परिचालनको क्षेत्रमा देखिएको छ । स्रोत व्यवस्थापन र उपयोगमा सबै वर्ग र जातजातिको पहुँच भएको छ भने समाजमा पछाडीपारिएका महिला, दलित र विपन्नहरू निर्णय प्रक्रियामा सहभागी हुन थालेका छन् । यसरी ग्रामीण विपन्नहरूको जीविकोपार्जनमा समेत सामुदायिक वनले प्रत्यक्ष भूमिका खेल्दै आएको छ । सामुदायिक वनका यस्ता सवल पक्षहरूलाई मनन् गर्दै थप आयामहरू खोज्दै सामाजिक तथा वातावरणीय वस्तु तथा सेवाको अधिकतम उपयोग गरी समाजको तल्लो वर्गमा अधिकतम फाइदा पुऱ्याउने तर्फ अघि बढ्नु आजको आवश्यकता हो ।

सामुदायिक वनका कमजोर पक्षहरू

थुप्रै सवल पक्षहरू हुँदाहुँदै पनि सामुदायिक वन व्यवस्थापनमा कमजोरी नरहेको पक्कै होइन । खासगरी घोषित उद्देश्य बमोजिम काम हुन नसक्दा धेरै समूहहरू अहिले पनि यस्ता छन् जहाँ गाउँका टाठाबाठाहरूकै हालीमूहाली छ । कतिपय पदाधिकारीहरू काठ ठेकेदारहरूको चङ्गुलमा छन् । समाजमा पछाडीपारिएका वर्गको वनसम्म वास्तविक पहुँच पुग्न सकेको छैन भने वन क्षेत्रमा आधारित रहेर जीविकोपार्जन गर्दै आइरहेका परिवारहरू विस्थापित हुनु परेको समेत छ ।

उपसंहार

२०५८ सालमा संसद भङ्ग गरिएपछि जनप्रतिनिधि विहीन बन्न पुगेको नेपाल अधिराज्यमा कहीं कतै लोकतन्त्रको अभ्यास गर्ने कुनै ठाउँ छ भने त्यो सामुदायिक वन मात्रै थियो । हाल वैधानिक रुपमा यस्तो लोकतन्त्रको अभ्यास गर्ने सामुदायिक वन समूहहरू अधिराज्यमा १४,३०० भन्दा बढी रहेका छन् । यद्यपि सबैले उन्नत ढङ्गले काम गर्न सकिरहेका छैनन् । सामुदायिक वनको मर्म र भावनालाई बुझेर आत्मसात गर्दै अघि बढिरहेका यस प्रकारका जनताका समूहहरूलाई दुरुत्साहित गर्ने काममा सरकार लागिपरेको छ । जनताका सम्पूर्ण मौलिक हक अधिकारहरू खोसिएको यस्तो अवस्थामा सामुदायिक वनमा हुने लोकतन्त्रको अभ्यासलाई कहिले कुन मनोनित प्रशासकले कुन वाहनामा बन्देज गर्ने हो, थाहा छैन ।

(लेखक गरिबीनिवारण तथा ग्रामीण विकास कार्यक्रम धनकुटासँग आवद्ध हुनुहुन्छ ।)